

Тетяна Сергіївна ПАВЛОВА

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Науки, 72, Дніпро, 49045, Україна

E-mail: pavlova_tatyana@ukr.net,

Tetiana PAVLOVA

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Philosophy,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Nauky Ave., Dnipro,
49045, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7178-3573>

Роман Анатолійович ПАВЛОВ

Кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, підприємництва та
управління підприємствами,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Науки, 72, Дніпро, 49045, Україна

E-mail: r.pavlov.dnu@gmail.com,

Roman PAVLOV

Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Economics,
Entrepreneurship and Enterprise Management,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Nauky Ave., Dnipro,
49045, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7629-2730>

УДК 174:004.8:141.7:17.026: 316.422.44

**ЕТИКА BY DESIGN ТА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОСИН
У ЦИФРОВУ ЕПОХУ**

Received 11 October 2024; revised 10 November 2024; accepted 29 November 2024

DOI: 10.15421/342447

Анотація

Мета дослідження: Розвиток концептуальних засад етики by design та переосмислення суб'єкт-об'єктних відносин у контексті цифрової етики для формування більш ефективних підходів до проектування та управління етично відповідальними технологіями.

Метод / підхід дослідження: Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує методи філософського аналізу, етики, соціології технологій і досліджень у галузі людино-комп'ютерної взаємодії. Застосовуються методи концептуального моделювання, етичного аналізу технологій і сценарного прогнозування.

Результати дослідження: Розглянуто підходи до формування концептуальної моделі розподіленої етичної відповідальності в складних соціотехнічних системах. Запропоновано методологічні підходи до інтеграції етичних міркувань на різних етапах життєвого циклу цифрових продуктів. Досліджено потенціал етики турботи для розв'язання проблем уразливості та залежності в цифровому середовищі.

Теоретичне значення дослідження: Робота робить внесок у розвиток теорії етики технологій, пропонуючи новий погляд на взаємодію між етичними принципами та процесами проектування цифрових систем. Дослідження розширює розуміння суб'єкт-об'єктних відносин у контексті сучасних технологій.

Практичне значення дослідження: Запропоновані підходи можуть бути використані для створення методологій етичного проектування цифрових продуктів, формування політик відповідального використання технологій в організаціях і розроблення освітніх програм з етики технологій для інженерів і дизайнерів.

Оригінальність / цінність / наукова новизна дослідження: Новизна дослідження полягає в розвитку інтегративного підходу до етики by design, що враховує зміни в суб'єкт-об'єктних відносинах у цифрову епоху. Пропонований підхід спрямований на розширення можливостей наявних моделей етичного проектування та досліджує нові перспективи для створення етично відповідальних цифрових технологій.

Перспективи подальших досліджень / обмеження дослідження: Перспективи включають емпіричну перевірку запропонованих моделей, розробку конкретних інструментів етичного аудиту цифрових систем і дослідження культурних аспектів сприйняття етики by design. Обмеження

пов'язані зі швидким розвитком технологій, що може вимагати постійної адаптації запропонованих підходів.

Тип статті: Теоретична.

Ключові слова: етика by design, суб'єкт-об'єктні відносини, розподілена етична відповідальність, етика турботи, проєктування цифрових технологій, соціотехнічні системи, електронний бізнес, підприємництво.

ETHICS BY DESIGN AND RECONSIDERATION OF THE SUBJECT-OBJECT IN THE DIGITAL ERA

Abstract

Purpose: Development of conceptual foundations of ethics by design and rethinking of subject-object relations in the context of digital ethics for the formation of more effective approaches to the design and management of ethically responsible technologies.

Design / Method / Approach: The research is based on an interdisciplinary approach combining methods of philosophical analysis, ethics, sociology of technology and research in the field of human-computer interaction. The methods of conceptual modeling, ethical analysis of technologies and scenario forecasting are used.

Findings: Considered approaches to the formation of a conceptual model of distributed ethical responsibility in complex sociotechnical systems. Proposed methodological approaches to the integration of ethical considerations at various stages of the life cycle of digital products. The potential of the ethics of care to solve the problems of vulnerability and dependence in the digital environment is investigated.

Theoretical implications: The work contributes to the development of the theory of technology ethics, offering a new perspective on the interaction between ethical principles and the processes of designing digital systems. The research expands the understanding of subject-object relations in the context of modern technologies.

Practical implications: The proposed approaches can be used to create methodologies for the ethical design of digital products, the formation of policies for the responsible use of technologies in organizations, and the development of educational programs on the ethics of technologies for engineers and designers.

Originality / Value: The novelty of the research lies in the development of an integrative approach to ethics by design that takes into account changes in subject-object relations in the digital age. The proposed approach is aimed at expanding the capabilities of existing models of ethical design and explores new perspectives for creating ethically responsible digital technologies.

Research limitations / Future research: Prospects include empirical testing of proposed models, development of specific tools for ethical audit of digital systems, and research into cultural aspects of the perception of ethics by design. The limitations are related to the rapid development of technologies, which may require constant adaptation of the proposed approaches.

Paper type: Theoretical.

Keywords: ethics by design, subject-object relations, distributed ethical responsibility, ethics of care, design of digital technologies, sociotechnical systems, electronic business, entrepreneurship.

Постановка проблеми.

В епоху стрімкого розвитку цифрових технологій виникає гостра потреба в переосмисленні традиційних етичних підходів. Концепція етики *by design* і нове розуміння суб'єкт-об'єктних відносин у цифровому світі стають ключовими чинниками у формуванні етично відповідальних технологій. Актуальність цього дослідження зумовлена такими чинниками:

1. Необхідність проактивного підходу

до етичних проблем у процесі розроблення цифрових технологій, що передбачає прогнозування потенційних етичних наслідків та їх врахування на ранніх стадіях розроблення, а не реагування на проблеми постфактум.

2. Зміна характеру взаємодії між людиною і технологіями, що розмиває межі між суб'єктом і об'єктом, що призводить до формування нових гібридних форм ідентичності та досвіду, де людське і технологічне стають дедалі більш взаємопов'язаними і взаємозалежними.

3. Виникнення нових форм агентності та відповідальності в цифровому середовищі, що включає в себе переосмислення концепцій автономії, наміру та причинності в контексті алгоритмічних систем ухвалення рішень і штучного інтелекту (ШІ).

4. Потреба в інтеграції етичних міркувань на всіх етапах життєвого циклу цифрових продуктів. Це означає не лише врахування етичних аспектів під час розроблення, а й постійний моніторинг та оцінку етичних наслідків у процесі використання та еволюції технологій.

5. Необхідність розбудови нових концептуальних рамок для аналізу та розв'язання етичних проблем у контексті технологій, що швидко розвиваються, що вимагає міждисциплінарного підходу, який об'єднує філософію, етику, соціальні науки та технічні дисципліни для створення адекватних інструментів осмислення та регулювання етичних викликів цифрової епохи.

Наявні підходи до етики цифрових технологій, хоча й роблять значний внесок у розуміння проблеми, мають низку обмежень:

1. Недостатня увага до процесу проектування та розробки технологій з етичної точки зору.

2. Обмежене розуміння розподіленої відповідальності в складних соціотехнічних системах.

3. Недостатнє врахування емерджентних властивостей цифрових систем та їхнього впливу на етичні ситуації.

4. Слабка інтеграція концепцій турботи і вразливості в контексті цифрових технологій.

5. Обмежене розуміння ролі технологій у формуванні нових етичних норм і цінностей.

Метою дослідження є розвиток концептуальних засад етики *by design* та переосмислення суб'єкт-об'єктних відносин у контексті цифрової етики для формування більш ефективних підходів до проектування та управління етично відповідальними технологіями.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Проаналізувати наявні підходи до етики *by design* та виявити їхні обмеження в контексті сучасних цифрових технологій.

2. Дослідити трансформацію суб'єкт-

об'єктних відносин у цифрову епоху та її вплив на етичні практики.

3. Вивчити потенціал етики турботи для розв'язання проблем уразливості та залежності, що виникають у цифровому середовищі.

4. Розглянути можливості розвитку нових метаетичних підходів, що враховують специфіку цифрової реальності та суб'єкт-об'єктних відносин, що змінюються.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує методи філософського аналізу, етики, соціології технологій, і досліджень у сфері людино-комп'ютерної взаємодії. Використовуються методи концептуального моделювання, етичного аналізу технологій і сценарного прогнозування.

Новизна дослідження полягає в розвитку інтегративного підходу до етики *by design*, що враховує зміни в суб'єкт-об'єктних відносинах у цифрову епоху. Пропонований підхід не тільки розширює можливості наявних моделей етичного проектування, а й створює концептуальне підґрунтя для розроблення нових методологій етичного аналізу та дизайну цифрових технологій. Це відкриває додаткові перспективи для створення етично відповідальних інновацій та формування більш адекватних нормативних рамок для регулювання цифрових технологій у різних сферах суспільного життя, включно з бізнесом, освітою та державним управлінням.

Аналіз літератури.

Спостерігається зростаючий інтерес до проблематики етики *by design* і зміни характеру взаємодії між людиною і технологіями. Можна виокремити кілька ключових напрямів досліджень:

1. *Етика турботи.* Етика турботи, що розвивається такими філософами, як Нел Ноддінгс і Джоан Тронто, акцентує увагу на контексті, відносинах і вразливості. Хоча цей підхід від самого початку не був орієнтований на технологічну проблематику, останніми роками з'являються роботи, що застосовують етику турботи до аналізу цифрових технологій. Нел Ноддінгс пропонує розглядати турботу не просто як почуття або дію, а як

фундаментальне етичне ставлення [Noddings 2013]. Вона підкреслює важливість контексту і конкретних відносин в етичному аналізі, що може бути особливо релевантним для розуміння етичних аспектів цифрових технологій. Джоан Тронто розвиває політичний вимір етики турботи, показуючи, як турбота пов'язана з питаннями влади, нерівності та демократії [Tronto 2013]. Це відкриває нові перспективи для аналізу політичних і соціальних аспектів цифрових технологій. Марк Кокельберг застосовує ідеї етики турботи до аналізу відносин між людьми і ШІ [Coeckelbergh 2018]. Він розглядає, як концепції вразливості, залежності та відповідальності можуть бути переосмислені в контексті взаємодії з інтелектуальними машинами.

2. *Критичні дослідження алгоритмів і великих даних.* Критичні дослідження алгоритмів і великих даних. Останніми роками активно розвивається напрям критичних досліджень алгоритмів і великих даних, який фокусується на аналізі соціальних, політичних та етичних наслідків використання цих технологій. Кеті О'Ніл показує, як алгоритми, що використовуються в різних сферах – від кредитування до найму на роботу, можуть посилювати наявну нерівність і дискримінацію [O'Neil 2016]. Вона наголошує на необхідності критичного аналізу та етичного аудиту алгоритмічних систем. Сафія Умоджа Ноубл досліджує, як пошукові системи та інші алгоритмічні технології можуть відтворювати та посилювати расові та гендерні стереотипи [Noble 2018]. Вона закликає до розробки альтернативних, більш справедливих моделей організації інформації в цифровому просторі. Френк Паскуале аналізує проблему непрозорості алгоритмічних систем, що використовуються у фінансовій сфері, охороні здоров'я та інших критично важливих галузях [Pasquale 2015]. Він наголошує на необхідності більшої прозорості та підзвітності у використанні цих технологій.

3. *Етика штучного інтелекту.* Окремим напрямом досліджень стає етика штучного інтелекту, яка фокусується на специфічних етичних проблемах, що виникають у зв'язку з розвитком таких систем. Нік Бостром роз-

глядає довгострокові перспективи та потенційні ризики розвитку ШІ [Bostrom 2014]. Він порушує питання про можливість створення ШІ, що перевершує людський інтелект, і етичні наслідки такого розвитку. Стюарт Рассел пропонує підхід до розробки ШІ, заснований на принципі невизначеності цілей. Він стверджує, що системи ШІ мають бути розроблені таким чином, щоб вони могли вчитися людських цінностей і цілей у процесі взаємодії з людьми [Russell 2019]. Тобі Орд розглядає ШІ як один із ключових чинників екзистенціального ризику для людства й аналізує етичні аспекти управління цим ризиком [Ord 2020]. Окремо варто відзначити дослідження, що фокусуються на етичних аспектах цифрових технологій в цілому. У цьому контексті варто згадати нашу попередню роботу [Pavlova & Pavlov, 2024], де ми розглядали ключові етичні виклики, пов'язані з розвитком цифрових технологій, та пропонували можливі шляхи їх вирішення. Таке дослідження заклало основу для подальшого розвитку ідей, представлених у даній статті, зокрема щодо необхідності проактивного підходу до етичних проблем у процесі розробки цифрових технологій.

4. *Філософія інформації.* Окремий напрям досліджень становить філософія інформації, що розвивається Лучано Флоріді та іншими вченими. Ця галузь досліджень прагне осмислити фундаментальні концептуальні засади інформаційного суспільства і цифрових технологій. Лучано Флоріді пропонує розглядати інформацію як фундаментальну онтологічну категорію [Floridi 2014]. Він аналізує, як цифрові технології трансформують наше розуміння реальності, ідентичності та етики. Рафаель Капурро розвиває концепцію «цифрової онтології», досліджуючи, як цифрові технології впливають на наше розуміння буття та існування. Він розглядає етичні імплікації цієї онтологічної трансформації [Capurro 2006].

Проведений аналіз літератури засвідчує, що, незважаючи на розмаїття підходів, існує потреба в більш цілісній і систематичній теорії етики цифрових технологій, яка б враховувала як онтологічний статус цифрових об'єктів, так і їхню нормативну силу. Наявні

підходи, хоча й пропонують цінні insights, часто фокусуються на окремих аспектах проблеми, не надаючи комплексного framework для аналізу етичних аспектів цифрових технологій. Далі ми розглянемо можливості розвитку комплексного підходу, ґрунтуючись на ідеях постфеноменології, об'єктно-орієнтованої онтології та етики турботи, а також дослідимо перспективи їхньої інтеграції з критичними дослідженнями алгоритмів і філософією інформації.

Виклад основного змісту.

Етика by design: від теорії до практики. Усвідомлення нормативної сили цифрових технологій приводить нас до концепції етики *by design*. Така концепція передбачає інтеграцію етичних міркувань безпосередньо в процес проектування і розробки технологій. Це проактивний підхід, спрямований на запобігання етичним проблемам ще до того, як технологію буде реалізовано та впроваджено.

Концептуальні підвалини етики *by design* можна знайти в роботах таких філософів, як Пітер-Пол Вербік, який говорить про «матеріальну етику» технологій [Verbeek 2011]. Згідно з таким підходом, етичні цінності та принципи можуть бути втілені в самій матеріальності технологічних артефактів. Методологічні підходи до імплементації етики в дизайн технологій включають:

1. Ціннісно-орієнтоване проектування (Value Sensitive Design). Підхід, розроблений Батією Фрідман і Пітером Каном, передбачає систематичне врахування людських цінностей протягом усього процесу проектування технологій [Friedman, Kahn 2007].

2. Партисипативний дизайн, що залучає різні зацікавлені сторони. Такий цікавий підхід, що сходить до скандинавської традиції дизайну, передбачає активну участь користувачів та інших зацікавлених сторін у процесі проектування [Ehn 2008].

3. Сценарне планування та етичний фортсайт. Дозволяють передбачити потенційні етичні проблеми і розробити стратегії їх вирішення на ранніх етапах проектування [Brey 2012].

4. Етичний аналіз коду та алгоритмів. Цей підхід передбачає розробку методів та інстру-

ментів для виявлення й оцінювання етичних імплікацій програмного коду та алгоритмів [Mittelstadt та ін. 2016].

5. Етика даних. Підхід фокусується на етичних аспектах збирання, зберігання та використання даних, включно з питаннями приватності, згоди та справедливості [Zook та ін. 2017].

Важливо зазначити, що ефективна імплементація етичних принципів у дизайн технологій вимагає не тільки технічних рішень, а й інноваційних підходів до комунікації та освіти. У цьому контексті цікавим є досвід використання коміксів для популяризації наукових та етичних ідей. Комікси можуть бути дієвим засобом для транслявання різних наукових поглядів читачам [Hudoshnyk, Krupskiy 2022]. Цей підхід може бути адаптований для пояснення етичних аспектів цифрових технологій і принципів етики *by design* як професіоналам, так і звичайним користувачам.

Проте етика *by design* стикається з досить великою кількістю викликів і обмежень (табл. 1).

Підхід до розв'язання цих проблем передбачає не тільки технічні інновації, а й подальше філософське осмислення. Видається доцільним розвиток концептуальних підходів, які сприяли б розумінню етики не тільки як набору абстрактних принципів, а й як невід'ємної складової технологічного дизайну.

Переосмислення суб'єкт-об'єктних відносин у цифрову епоху. Цифрові технології кидають виклик традиційному розумінню суб'єкт-об'єктних відносин в етиці. Антропоцентричний підхід, що розглядає людину як єдиного морального суб'єкта, а технології – як нейтральні інструменти, виявляється недостатнім для осмислення складних етичних проблем цифрового світу.

Видається перспективним розгляд ідеї розподіленої моральної відповідальності, що враховує роль технологій у формуванні етичних ситуацій та ухваленні рішень. У межах цього підходу моральну відповідальність можна розглядати не тільки як атрибут людського суб'єкта, а й як феномен, що виявляється у складній мережі взаємодій між людьми, технологіями і навколишнім середовищем.

Ця ідея розвиває концепцію «розподіленого пізнання» Едвіна Гатчінса [Hutchins 1995] і теорію акторно-мережевої взаємодії Бруно Латура [Latour 2006], застосовуючи їх до галузі етики. У такому форматі етична дія роз-

глядається не як результат індивідуального рішення, а як емерджентна властивість складної соціотехнічної системи. Такий підхід дає змогу по-новому поглянути на низку етичних проблем цифрової епохи (табл. 2).

Таблиця 1

Ключові виклики та обмеження етики by design

№ з/п	Виклики/обмеження	Особливості
1	Проблема визначення цінностей	Як визначити, які цінності мають бути втілені в технології? Хто має ухвалювати ці рішення?
2	Конфлікт цінностей	Як бути в ситуаціях, коли різні цінності вступають у конфлікт одна з одною?
3	Проблема контексту	Як забезпечити, щоб етичні рішення, закладені в дизайн, були адекватні різним культурним і соціальним контекстам використання технології?
4	Проблема адаптивності	Як забезпечити гнучкість і адаптивність етичних рішень у контексті швидко мінливих технологій і соціальних норм?
5	Проблема відповідальності	Хто несе відповідальність за етичні наслідки технологій, спроектованих з урахуванням етичних міркувань?

Джерело: складено авторами на основі узагальнення [Verbeek 2011], [Brey 2012], [Friedman, Kahn 2003]

Таблиця 2

Переосмислення етичних проблем цифрової епохи через призму розподіленої відповідальності

№ з/п	Етична проблема	Новий погляд
1	Проблема відповідальності за дії автономних систем	Замість пошуку єдиного відповідального агента (людини чи машини), ми можемо розглядати відповідальність як розподілену між різними акторами системи
2	Проблема приватності в епоху великих даних	Замість індивідуалістичного розуміння приватності, ми можемо розглядати її як властивість складних інформаційних екосистем
3	Проблема цифрової нерівності	Замість фокусу на індивідуальному доступі до технологій, ми можемо аналізувати складні соціотехнічні системи, що породжують і підтримують нерівність

Джерело: складено авторами на основі узагальнення [Hutchins 1995], [Latour 2006], [Nissenbaum 2009]

Це підводить нас до можливості переосмислення онтології морального суб'єкта в контексті цифрового світу. У межах такого підходу моральний суб'єкт може розглядатися не стільки як ізольований автономний агент, скільки як складна сутність, що формується у

взаємодії з технологіями та інформаційними потоками. Таке розуміння морального суб'єкта вимагає врахування безлічі чинників, включно з алгоритмічними системами, з якими він взаємодіє, цифровими платформами, які він використовує, та інформаційними потоками,

у які він занурений.

Важливо зазначити, що вплив цифрової трансформації поширюється не тільки на етичні аспекти, а й на практичні сфери бізнесу та комунікації. Наприклад, дослідження показують, що цифровізація суттєво змінює підходи до організації рекламних кампаній, вимагаючи нових стратегій та етичних норм у маркетинговій комунікації [Грінко 2023]. Це ще раз наголошує на необхідності комплексного підходу до аналізу етичних аспектів цифрових технологій, що враховує їхній широкий вплив на різні сфери людської діяльності.

Цифрові технології не тільки трансформують наше розуміння морального суб'єкта, а й створюють нові економічні реальності. Дослідження показують, що навіть віртуальні світи, такі як Second Life, підпадають під вплив глобальних економічних процесів, що підкреслює глибину проникнення цифрових технологій у різні сфери життя [Павлов 2011]. Це ще раз підтверджує необхідність комплексного підходу до аналізу етичних аспектів цифрових технологій, що враховує їхній широкий вплив на соціальні та економічні структури.

При цьому важливо враховувати, що формування етичної суб'єктності в цифровому світі відбувається не у вакуумі, а в контексті наявних організаційних і культурних структур. Як зазначає Олександр Крупський [Krupskiy 2014], організаційна культура відіграє ключову роль у формуванні поведінкових

норм і цінностей. У контексті цифрової етики це означає, що етичні практики в цифровому просторі багато в чому визначатимуться організаційною культурою компаній, що розробляють і впроваджують цифрові технології, а також культурними особливостями суспільств, у яких ці технології використовують.

Етика турботи в контексті цифрових технологій. Етика турботи, що розвивається такими філософами як Нел Ноддінгс [Noddings 2013] і Джоан Тронто [Tronto 2013], може запропонувати цінні insights для осмислення етичних аспектів цифрових технологій. Така етична традиція акцентує увагу на контексті, відносинах і вразливості, що особливо релевантно в цифрову епоху.

У контексті цифрових технологій ми можемо говорити про нові форми вразливості та залежності (табл. 3). Етика турботи пропонує розглядати ці форми вразливості не як індивідуальні проблеми, а як результат складних стосунків турботи і зневаги в соціотехнічних системах. Це відкриває нові перспективи для етичного аналізу та проєктування цифрових технологій. Наприклад, замість того щоб фокусуватися винятково на захисті приватності як індивідуального права, етика турботи пропонує розглядати приватність як аспект відносин турботи, необхідний для підтримання довіри й автономії в цифрових контекстах [Nissenbaum 2009].

Таблиця 3

Нові форми вразливості в контексті цифрових технологій

№ з/п	Форма вразливості	Опис і ризики
1	Інформаційна	Залежність від доступу до цифрових систем та інформації, ризики маніпуляції та дезінформації
2	Алгоритмічна	Схильність до впливу алгоритмічних систем прийняття рішень, які можуть відтворювати і посилювати наявні упередження та нерівності
3	Психологічна	Ризики цифрової залежності, інформаційного перевантаження, соціальної ізоляції
4	Економічна	Ризики цифрової нерівності, автоматизації праці, нових форм експлуатації в цифровій економіці

Джерело: складено авторами на основі узагальнення [Noddings 2013], [Tronto 2013], [Coeckelbergh 2018]

Важливо зазначити, що формування етичних уявлень у цифрову епоху відбувається не тільки в рамках традиційної академічної освіти, а й через неформальний досвід, який отримують студенти в цифровому середовищі. Неакадемічний досвід студентів у контексті постмодернізму відіграє значну роль у формуванні їхнього світогляду та етичних настанов, що наголошує на необхідності враховувати розмаїття джерел етичного досвіду під час розроблення підходів до етики цифрових технологій [Павлов, Павлова 2024].

Етика турботи також дає змогу переосмислити концепцію автономії в цифрову епоху. Замість ідеалу повної незалежності, вона пропонує розглядати автономію як реляційну категорію, що реалізується в мережі відносин і технологічних медіацій. Це особливо важливо в контексті розвитку технологій III та інтернету речей, які створюють нові форми взаємозалежності між людьми і технологічними системами.

У контексті етики турботи важливо також враховувати роль моральних емоцій у формуванні етичної поведінки в цифровому середовищі. Татяна Павлова та співавтори [Pavlova, Pavlov, Khmarskyi 2021] підкреслюють значущість моральних емоцій із позитивною валентністю як стимулу соціальної поведінки. У цифровому контексті це може означати, що дизайн цифрових систем має не лише запобігати шкоді, а й активно сприяти виникненню позитивних моральних емоцій, таких як співчуття, подяка або почуття спільності. Це може стати важливим аспектом етики турботи в цифровому світі, сприяючи формуванню більш етичних і дбайливих онлайн-спільнот і цифрових практик.

До розвитку метаетики цифрового світу. Зіставлення і взаємне збагачення об'єктно-орієнтованого та антропоцентричного підходів відкриває нові перспективи для осмислення метаетичних питань у контексті цифрового світу. Таке осмислення може сприяти глибшому розумінню ролі цифрових об'єктів у формуванні етичного досвіду, при збереженні уваги до специфіки людської моральної свідомості.

Ми пропонуємо розглядати етику не лише

як набір норм чи теорій, а й як своєрідну онтологію – спосіб буття у світі, який у цифрову епоху тісно переплітається з технологічними медіаціями. У цій перспективі етичне не виступає чимось зовнішнім по відношенню до технологій, а радше формується у складній взаємодії людини, технології та світу. Сама природа етичного досвіду трансформується під впливом віртуальних і доповнених реальностей, створюючи нові форми моральної уяви та емпатії, що відкриває шлях до більш динамічного і контекстуально чутливого розуміння етики, здатного адаптуватися до швидко мінливих технологічних ландшафтів. Такий підхід має низку важливих імплікацій (табл. 4).

Розвиток метаетичних підходів до цифрового світу передбачає міждисциплінарну взаємодію, що об'єднує філософію, етику, науку про дані, когнітивні науки та інші галузі знання. Такий комплексний підхід може сприяти глибшому осмисленню етичних викликів цифрової епохи та розробці ефективних стратегій їх вирішення. Особливу роль у цьому процесі відіграє інтеграція знань з галузі III, нейронаук та теорії складних систем, що дає змогу враховувати нелінійну природу етичних проблем у цифровому середовищі. Крім того, важливим аспектом є включення перспектив із соціології технологій та антропології цифрової культури, що забезпечує більш повне розуміння соціокультурного контексту етичних дилем.

У межах цього напряму досліджень можна виокремити такі ключові принципи, які відображають багатогранність і динамічність етичної проблематики в цифровому світі (табл. 5).

Такі принципи можуть слугувати основою для розроблення детальніших етичних рамок і практичних настанов щодо етичного дизайну та використання цифрових технологій. У контексті електронного бізнесу та підприємництва ці принципи набувають особливої значущості з огляду на зростаючу роль цифрових платформ в економічній діяльності. Наприклад, принцип розподіленої агентності може бути застосований до аналізу відповідальності в екосистемах електронної комер-

ції, де взаємодіють продавці, покупці, платформи та алгоритми рекомендацій. Принцип контекстуальності особливо важливий для стартапів, що працюють на глобальних ринках, де необхідно враховувати культурні відмінності в етичних нормах.

Таблиця 4

Ключові імплікації нової метаетики цифрового світу

№ з/п	Імплікація	Опис
1	Подолання дихотомії факт/цінність	У цифровому світі факти та цінності нерозривно пов'язані через алгоритмічні системи опрацювання даних та ухвалення рішень
2	Переосмислення концепції моральної відповідальності	Замість пошуку єдиного відповідального агента, ми маємо аналізувати складні мережі розподіленої відповідальності
3	Нове розуміння етичної суб'єктивності	Етичний суб'єкт у цифрову епоху – це не ізольований раціональний агент, а гібридна сутність, конституційована у взаємодії з технологічними системами
4	Переосмислення відносин між етикою та політикою	У цифровому світі етичні та політичні питання нерозривно пов'язані через проблеми управління даними, алгоритмічної справедливості, цифрових прав і свобод

Джерело: складено авторами на основі узагальнення [Floridi 2013, 2014], [Verbeek 2011]

Таблиця 5

Ключові принципи метаетики цифрового світу

№ з/п	Принцип	Опис
1	Онтологічної складності	Визнання того, що цифровий світ являє собою складну, багаторівневу реальність, у якій матеріальне і віртуальне, людське і нелюдське перебувають у постійній взаємодії та взаємному конституюванні
2	Розподіленої агентності	Визнання того, що етична дія та відповідальність розподілені між різними акторами, включно з людьми, технологіями та інститутами
3	Контекстуальності	Визнання важливості конкретних контекстів і ситуацій в етичному аналізі, замість пошуку універсальних, абстрактних принципів
4	Процесуальності	Розуміння етики не як статичного набору норм, а як динамічного процесу постійного переосмислення і перегляду у світлі нових технологічних і соціальних реалій
5	Турботи	Акцент на відносинах, уразливості та взаємозалежності як ключових аспектах етичного досвіду в цифровому світі
6	Рефлексивності	Визнання необхідності постійної критичної рефлексії над нашими етичними практиками та їхніми технологічними медіаціями

Джерело: складено авторами на основі узагальнення [Floridi 2013, 2014], [Verbeek 2011], [Vallor 2016], [Noddings 2013]

Важливо зазначити, що ці принципи не є вичерпними або остаточними, а радше є відправною точкою для подальшого обговорення і дослідження. У міру розвитку цифрових технологій і поглиблення нашого розуміння їхніх етичних імплікацій, ці принципи можуть бути доповнені, переглянуті або переформульовані. Крім того, їхнє практичне застосування може варіюватися залежно від конкретного контексту і специфіки розглянутих технологій.

Висновки.

У цьому дослідженні ми розглянули концепцію етики *by design* і переосмислили суб'єкт-об'єктні відносини в контексті цифрової етики. Такий підхід дає змогу глибше зрозуміти етичні виклики цифрової епохи та запропонувати нові стратегії їх вирішення.

Етика *by design* пропонує проактивний підхід до розв'язання етичних проблем, але стикається з низкою концептуальних і практичних викликів. Необхідний подальший розвиток методологій та інструментів для ефективної інтеграції етичних міркувань у процес проектування технологій. Однак цей підхід стикається з низкою концептуальних і практичних викликів, які потребують подальшого дослідження та розроблення методологій.

Необхідне переосмислення суб'єкт-об'єктних відносин в етиці та розвиток концепції розподіленої моральної відповідальності. Це дасть змогу більш адекватно аналізувати складні етичні ситуації, що виникають у цифровому світі, де людські та нелюдські актори перебувають у постійній взаємодії.

Етика турботи пропонує цінні *insights* для осмислення вразливості та залежності в цифровому світі. Вона дає змогу по-новому поглянути на проблеми приватності, автономії та справедливості в контексті цифрових технологій.

Подальший розвиток метаетики цифрового світу потребує інтеграції різних філософських підходів і міждисциплінарної співпраці. Така метаетика має враховувати онтологічну складність цифрового світу, розподілену агентність, контекстуальність і процесуаль-

ність етичних феноменів.

Теоретична значущість дослідження полягає в поглибленні розуміння етики *by design* та суб'єкт-об'єктних відносин у цифровому контексті. Запропонований підхід розширює наявні етичні концепції, адаптуючи їх до специфіки цифрового середовища, і створює підґрунтя для більш комплексного аналізу етичних проблем у технологічно опосередкованому світі.

Практична значущість роботи полягає у пропонуванні підходів, які можуть сприяти створенню концептуального підґрунтя для розроблення етично відповідальних цифрових технологій. Результати дослідження можуть бути застосовані в таких галузях: упровадження принципів етики *by design* у процеси розроблення програмного забезпечення; розроблення методологій оцінювання етичних ризиків для нових цифрових продуктів; створення освітніх програм з етики технологій для розробників і менеджерів; формування корпоративних політик щодо етичного використання даних та алгоритмів.

Перспективи подальших досліджень включають:

1. Розроблення конкретних методологій етичного проектування цифрових технологій.
2. Дослідження етичних аспектів конкретних цифрових технологій (ШІ, інтернет речей, блокчейн тощо).
3. Аналіз культурних і соціальних відмінностей у сприйнятті та інтерпретації етичних аспектів цифрових технологій.
4. Дослідження впливу цифрових технологій на формування моральної ідентичності та етичної свідомості.

Запропоновані підходи до етики *by design* і переосмислення суб'єкт-об'єктних відносин є кроком до глибшого і нюансованого розуміння етичних аспектів цифрового світу. Подальший розвиток цих ідей може сприяти формуванню більш етичного та відповідального підходу до розроблення та використання цифрових технологій.

Бібліографічні посилання / References

- Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, dangers, strategies*. Oxford: Oxford University Press.
- Brey, P. (2012). Anticipatory ethics for emerging technologies. *NanoEthics*, 6(1), 1-13. <https://doi.org/10.1007/s11569-012-0141-7>
- Capurro, R. (2006). Towards an ontological foundation of information ethics. *Ethics and Information Technology*, 8(4), 175-186. <https://doi.org/10.1007/s10676-006-9108-0>
- Coeckelbergh, M. (2018). Why Care About Robots? Empathy, Moral Standing, and the Language of Suffering. *Kairos. Journal of Philosophy & Science*, 20(1), 141-158. <https://doi.org/10.2478/kjps-2018-0007>
- Ehn, P. (2008). *Participation in design things*, in: *Proceedings of the tenth anniversary conference on participatory design*. 2008, 92-101. URL: <https://mau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1408103/FULLTEXT01.pdf>
- Floridi, L. (2013). *The ethics of information*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199641321.001.0001>
- Floridi, L. (2014). *The fourth revolution: How the infosphere is reshaping human reality*. Oxford: Oxford University Press.
- Friedman, B., & Kahn, P. H., Jr. (2007). *Human values, ethics, and design*, in: *A.Sears & J.A.Jacko (Eds.), The Human-Computer Interaction Handbook*. Boca Raton: CRC Press, 1241-1266. <https://doi.org/10.1201/9781410615862>
- Hudoshnyk, O., & Krupskiy, O.P. (2022). Science and comics: from popularization to the discipline of Comics Studies. *History of Science and Technology*, 12(2), 210-230. <https://doi.org/10.32703/2415-7422-2022-12-2-210-230>
- Hutchins, E. (1995). *Cognition in the Wild*. Cambridge: MIT press.
- Krupskiy, O.P. (2014). Organizational culture: nature, types, peculiarities of implementation in Ukraine. *Economic Bulletin of the National Mining University scientific journal*, 45(45), 29-38. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2014/1/EV20141_029-038.pdf.
- Latour, B. (2006). *Changer de société. Refaire de la sociologie*. Paris: La Découverte.
- Mittelstadt, B.D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society*, 3(2), 205395171667967. <https://doi.org/10.1177/2053951716679679>
- Nissenbaum, H. (2009). *Privacy in context: Technology, policy, and the integrity of social life*. Stanford: Stanford University Press.
- Noble, S.U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York: New York University Press.
- Noddings, N. (2013). *Caring: A relational approach to ethics and moral education*. Berkeley: University of California Press.
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. New York: Crown. <https://doi.org/10.5860/crl.78.3.403>
- Ord, T. (2020). *The precipice: Existential risk and the future of humanity*. New York: Hachette Books.
- Pasquale, F. (2015). *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674736061>
- Pavlova, T., Pavlov, R., & Khmarskyi, V. (2021). Moral emotions phenomenon with positive valence as a social behavior incentive. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 4(2), 26-36. <https://doi.org/10.15421/342119>
- Pavlova, T., & Pavlov, R. (2024). Ontology of digital objects and technological normativity: new perspectives for digital ethics. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 7(1), 86-96. <https://doi.org/10.15421/342419>
- Russell, S. (2019). *Human compatible: Artificial intelligence and the problem of control*. London: Penguin Books.
- Tronto, J.C. (2013). *Caring democracy: Markets, equality, and justice*. New York: New York University Press.
- Vallor, S. (2016). *Technology and the Virtues: A Philosophical Guide to a Future Worth Wanting*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190498511.001.0001>
- Verbeek, P.P. (2011). *Moralizing technology: Understanding and designing the morality of things*. Chicago: University of Chicago Press. <http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226852904.001.0001>

- Zook, M., Barocas, S., Boyd, D., Crawford, K., Keller, E., Gangadharan, S.P., Goodman, A., Hollander, R., Koenig, B.A., Metcalf, J., Narayanan, A., Nelson, A., & Pasquale, F. (2017). Ten simple rules for responsible big data research. *PLOS Computational Biology*, 13(3), e1005399. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1005399>
- Гринько, Т. (2023). Розуміння впливу цифрової трансформації на рекламну кампанію. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 320(4), 136-142. / Grynko, T. (2023). Understanding the impact of digital transformation on an advertising campaign. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 4, 136-142. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-320-4-20> (in Ukrainian)
- Павлов, Р.А. (2011). Вплив світової фінансової кризи на економіку віртуального світу. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(11), 309-316. / Pavlov, R.A. (2011). Vplyv svitovoi finansovoi kryzy na ekonomiku virtualnoho svitu Second Life [the impact of the global financial crisis on the economy of the Second Life virtual world]. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(11), 309-316. URL:<https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/2691/2732> (in Ukrainian)
- Павлов, Р.А., Павлова, Т.С. (2024). Неакадемічний студентський досвід в умовах постмодернізму. *European Journal of Management Issues*, 32(1), 44-58. / Pavlov, R.A., & Pavlova, T.S. (2024). Non-academic Student Experience in the Context of Postmodernism. *European Journal of Management Issues*, 32(1), 44-58. <https://doi.org/10.15421/192405> (in Ukrainian)